

Φετιχισμός και πανδημία

Μια κριτική ανάγνωση των θεωριών
για τη μετά-κορωνοϊό εποχή

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ
2023

Σύνταξη:

Βαγγέλης Λιότζης
Γιώργος Μωραΐτης
Βασίλης Γρόλλιος

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ FPCOVID

Η πανδημία Covid-19 αποτέλεσε ένα ιστορικό γεγονός, το οποίο φαίνεται να έχει λειτουργήσει ως διευκολυντής, επιταχυντής ή καταλύτης δομικών προσαρμογών και επιμέρους πολιτισμικών αλλαγών, με την περιώνυμη υγειονομική κρίση να αποτελεί ένα επίμαχο πεδίο διαμόρφωσης δημόσιων πολιτικών και, αναμφίβολα, ένα εξαιρετικά επιβαρυντικό κοινωνικό πλαίσιο, το τεράστιο κόστος του οποίου θα γίνει, τελικά, γνωστό μόνο εκ των υστέρων.

Το ερευνητικό πρόγραμμα «Φετιχισμός και πανδημία: Μια κριτική ανάγνωση των θεωριών για τη μετά-κορωνοϊό εποχή» (FPCOVID) προσπάθησε να ελέγξει το αν και κατά πόσο οι κυρίαρχες αντιφάσεις και ανισότητες δύνανται να μετριαστούν, ή και να υπερβληθούν, μέσω των προτάσεων που κατέθεσαν ορισμένοι στοχαστές. Αυτό επιχειρήθηκε μέσω μιας εφαρμοσμένης προσέγγισης της έννοιας του φετιχισμού, κατά την οποία εξετάστηκε, από μια κριτική σκοπιά, το πώς ο λόγος στις θεωρήσεις που προβλέπουν τη διαμόρφωση της μετα-κορωνοϊό εποχής κατασκευάστηκε ως προς την οικονομία, την πολιτική και το φύλο.

Σε αυτό το πλαίσιο, εξετάστηκε ένα δείγμα βιβλίων που έχουν γραφτεί από δημόσια πρόσωπα με επιρροή, προκειμένου να διερευνηθεί εάν οι θεωρίες που παρουσιάζονται σε αυτά εγκλωβίζονται σε μια φετιχοποιημένη κατανόηση των κυρίαρχων σήμερα κοινωνικών μορφών. Τούτο διότι θεωρείται ότι μια φετιχοποιημένη αντίληψη της μετα-πανδημικής κοινωνίας θέτει σημαντικά εμπόδια σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα μετάβασης σε έναν δικαιότερο και ισότιμο κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρήθηκε πως μια κριτική ανάγνωση των βιβλίων για τη μετά-την-πανδημία εποχή θα μπορούσε να ευαισθητοποιήσει περαιτέρω την επιστημονική κοινότητα και την ευρύτερη κοινή γνώμη σχετικά με την περιοριστική οπτική που επικρατεί στον τρόπο προσέγγισης των σύγχρονων προκλήσεων.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΕΣ

Σε σχέση με τα ερευνητικά αποτελέσματα του προγράμματος, τα μεθοδολογικά εργαλεία που επιλέχθηκαν έλκουν την ισχύ τους από το διανοητικό μονοπάτι του Ανοιχτού Μαρξισμού, που αποτελεί μια ετερόδοξη ερμηνεία της μαρξικής σκέψης και εκκινεί από τις αναλύσεις του Marx για τη διπλή φύση της εργασίας στον καπιταλισμό και το φαινόμενο του φετιχισμού ως κάτι που διαπερνάει, όχι μόνο το εμπόρευμα, αλλά όλες τις έννοιες και μορφές της αστικής κοινωνίας.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις αναλύσεις του Werner Bonefeld για την κριτική θεωρία, ως κριτική των κυρίαρχων αστικών οικονομικών κατηγοριών, αλλά και για το αστικό κράτος ως μορφή-φετίχ και πολιτική μορφή του κεφαλαίου.

Έτσι, στην περίπτωση της οικονομίας και της πολιτικής, ελέγχθηκε αν και κατά πόσο οι μεταπανδημικές θεωρίες του επιλεγμένου δείγματος ακολουθούν μια κριτική, αντι-φετιχιστική ή, καλύτερα, απο-φετιχοποιητική κατεύθυνση ή, αντίθετα, υιοθετούσαν μια προοπτική επίλυσης των τρεχόντων προβλημάτων που ακολουθεί, κατά κύριο λόγο, την αστική σκέψη ή, κατά Max Horkheimer, παραδοσιακή θεωρία.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οι μεταπανδημικές θεωρίες που μελετήθηκαν αιτούνται, στο μεγαλύτερο μέρος τους, μια προσπάθεια «διαμόρφωσης ενός καπιταλισμού που να λειτουργεί προς όφελος όλων». Στο στόχαστρο των μελετητών μπαίνει το νεοφιλελεύθερο *laissez-faire* που «από συνταγή κοινωνικής οργάνωσης μοιάζει να έχει γίνει τρόπος ζωής». Στις αναλύσεις για την πρόσφατη υγειονομική κρίση και τις προοπτικές εξόδου από την κυρίαρχη αλλοτρίωση, η οικονομία, ως κεφαλαιοκρατικά συγκροτημένη διαδικασία, προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό το νεοφιλελεύθερο πνεύμα και τη λογική που αποθεώνει το πάση θυσία κέρδος εις βάρος, σχεδόν πάντα, των ανθρώπων και των ποικίλων αναγκών και επιθυμιών τους. Οι δε λύσεις που προτείνονται στις εν λόγω μεταπανδημικές θεωρίες, μολονότι διατείνονται ότι ασκούν κριτική στην εν λόγω κοινωνική μορφή-φετίχ, στην πραγματικότητα, δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να αναπαράγουν και να ενισχύουν τις ίδιες προϋποθέσεις που καθιστούν την αστική λογική κυρίαρχη.

Οι μεταπανδημικές αναλύσεις αναλίσκονται σε μια αφηρημένη προσπάθεια περιγραφής του κυρίαρχου κοινωνικού ορθολογισμού, εφόσον δεν κάνουν την παραμικρή προσπάθεια να καταστήσουν σαφείς τους τρόπους μέσω των οποίων ικανοποιούνται οι ανθρώπινες ανάγκες στον κόσμο του καπιταλισμού. Ο αντιδιαλεκτικός και αντιυλιστικός χαρακτήρας τους προκύπτει εφόσον η όποια προοπτική σοβαρής κοινωνικής αλλαγής δεν συνδέεται με κοινωνικούς αγώνες που ως φιλοδοξία θα είχαν να άρουν τη θεμελιώδη λογική της καπιταλιστικής οργάνωσης του βίου μας, που δεν είναι άλλη από αυτή της αλλοτριωμένης, εμπορευματοποιού εργασίας. Οι δε προτάσεις εγκλωβίζονται σε ένα τεχνοκρατικό επίπεδο με κεντρικό άξονα τον κατάλληλο συνδυασμό χρέους και αποπληθωρισμού, ως εξομάλυνση του καπιταλιστικού τρόπου λειτουργίας, εφόσον η διαδικασία πολλαπλασιασμού του χρήματος θεωρείται ότι δεν διαθέτει κάποια εγγενή αντίφαση.

Ορισμένες θεωρίες κάνουν λόγο για μια χαρακτηριστική διάρρηξη μεταξύ οικονομίας και πολιτικής που οδήγησε στην τρέχουσα υγειονομική και δημοσιονομική κρίση, και αφορά την αυτονόμηση της οικονομίας και όλων των σχετικών οικονομικών δεικτών από τον πολιτικό έλεγχο και επιτήρηση. Η διάρρηξη μεταξύ οικονομίας και πολιτικής που αναγνωρίζεται δεν αποκαθίσταται μέσω ενός ποιοτικού άλματος εξόδου από το κυρίαρχο, αστικό μοντέλο ανάπτυξης και προόδου, αλλά μέσω μιας υποτιθέμενης ανανέωσης του περιεχομένου του ΑΕΠ και των άλλων μορφών της αστικής δημοκρατίας. Για την προοπτική του Ανοιχτού Μαρξισμού, η όποια κρίση και οικονομική ύφεση δημιουργούνται ακριβώς εξαιτίας της αδυναμίας πλήρους υποταγής της ανθρώπινης δημιουργικότητας στις απαιτήσεις της αφηρημένης εργασίας, καθώς η τελευταία δεν μπορεί να ακολουθήσει ή, καλύτερα, αρνείται να υποταχθεί στη λογική του κοινωνικά ελάχιστου απαραίτητου χρόνου εργασίας στη λογική του «ο χρόνος είναι χρήμα».

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι αναλύσεις περί μεταπανδημικού κόσμου έχουν σταθεί επισταμένως στο πώς μπορεί η πολιτική να επανακτήσει τον παραδοσιακό της ρόλο ως θεματοφύλακα της φιλελεύθερης δημοκρατίας και αστικής δικαιοσύνης, ενάντια στις νεοφιλελεύθερες οικονομικές τάσεις που έχουν επικρατήσει. Για τη γραμμή ανάλυσης του Ανοιχτού Μαρξισμού, αυτό που στην αστική πολιτική φιλοσοφία εμφανίζεται ως αντίθεση μεταξύ κράτους και οικονομίας, στην πραγματικότητα συνιστά έναν επίπλαστο διαχωρισμό, μια επιφανειακή κατανόηση του κόσμου. Η κριτική θεωρία αντιμετωπίζει τη διάκριση μεταξύ οικονομίας και κράτους ως την έκφραση της κρυφής αλλοτρίωσης και του φετιχισμού του εμπορεύματος και εντάσσεται στην εννοιολόγηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Οι εν λόγω μεταπανδημικές θεωρίες εστίασαν στην κριτική του αγοραίου νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού και όχι στον αφηρημένο χαρακτήρα της εργασίας ως τον πυρήνα ολόκληρου του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Οι νέες συνθήκες διαχείρισης της πανδημίας δημιουργούν τους όρους για την ανάδυση του λεγόμενου κράτους πρόληψης «ως μηχανισμού αντιμετώπισης κάποιων απρόβλεπτων, δυνητικών διακινδυνεύσεων», ενώ παράλληλα αναβιώνουν έναν σχετικό προβληματισμό σε ό,τι αφορά την διαφύλαξη των δικαιωμάτων, αλλά και την επίμαχη σχέση μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας. Η επιστροφή του πολιτικού που από παντού προκρίνεται συμβολίζει την αποφασιστική ανθρώπινη παρέμβαση στην ιστορία ως αυτοκινούμενη πραγματικότητα, προκειμένου να αποτραπούν «τα πιο καταστρεπτικά της αποτελέσματα». Οι μεταπανδημικές θεωρίες υιοθετούν τη βασική φιλοσοφία της αστικής σκέψης, σύμφωνα με την οποία το σύστημα δεν έχει εγγενείς παθογένειες και ανωμαλίες. Αυτό που κάθε φορά ευθύνεται για τα αλλοτριωτικά φαινόμενα και τις κοινωνικές παθογένειες είναι ο εκάστοτε τραπεζίτης ή πολιτικός που απέτυχαν να μείνουν συνεπείς στο πλάνο ορθής λειτουργίας του συστήματος.

Στο πλαίσιο της στείρας ηθικολογίας περί ανεπαρκών ή επίορκων λειτουργών, εκείνο που προκρίνεται είναι να αντικατασταθούν τα υπάρχοντα πρόσωπα ευθύνης από άλλα, που αυτήν τη φορά θα θέσουν «σωστά» το σύστημα σε λειτουργία. Η ανάγκη αναγνώρισης των ευθυνών που βαρύνουν τους διαχειριστές της πολιτικής εξουσίας, ως καθ' ύλην αρμόδιους για τις κοινωνικοπολιτικές παθογένειες που οξύνθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας, είναι έντονη. Αν κάποιος πρέπει να θεωρηθεί υπαίτιος για τις πολλαπλές κρίσεις που τα τελευταία χρόνια εμφανίστηκαν, αυτός δεν είναι ο Άλλος ή αφηρημένα ο ξένος ως αποδιοπομπαίος τράγος, αλλά οι κυβερνήσεις που, έως τώρα, απλώς επιχειρούσαν να διορθώσουν τις όποιες ενσκήψασες αποτυχίες των αγορών. Η αντίφαση, λοιπόν, δεν αφορά την αφηρημένη εργασία και τη δημιουργική ικανότητα, τον καπιταλιστικό πλούτο και την αφθονία αγαθών που παράγει η ανθρώπινη δημιουργικότητα, αλλά έναν αλλοτριωτικό και έναν παραγωγικό καπιταλισμό.

ΦΥΛΟ

Όπως ορθά διέβλεπαν οι μεταπανδημικές θεωρίες του υπό μελέτη δείγματος, η πανδημία επρόκειτο να πλήξει δυσανάλογα άνδρες και γυναίκες, σε διάφορα πεδία. Η πρόσφατη υγειονομική κρίση είχε επιμέρους έμφυλες διαστάσεις που λειτούργησαν, κατά βάση, αρνητικά για το σύνολο των γυναικών σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι συνθήκες διαβίωσης των γυναικών τις κατέστησαν πιο ευάλωτες, τόσο απέναντι στη μόλυνση από τον ιό όσο και στην αντιμετώπιση της πανδημίας, αφού τα κυρίαρχα πρότυπα φύλου και οι παραδοσιακές έμφυλες νόρμες διαμορφώνουν ένα δυσχερές μικρο- και μακρο-κοινωνικό πλαίσιο για αυτές. Πλέον δηλωτικό παράδειγμα έμφυλης ασυμμετρίας στην περίπτωση της πανδημίας αποτέλεσε η έξαρση της βίας κατά των γυναικών, που αυξήθηκε κατακόρυφα ως αποτέλεσμα των εγκλεισμών, στερώντας τις έτσι το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα για διαβίωση σε ασφαλή περιβάλλοντα. Η εν λόγω «αγνοημένη πανδημία» συνδέεται άμεσα με την αποτυχία αντίδρασης των κρατών.

Οι μεταπανδημικές θεωρίες που μελετήθηκαν από την οπτική του φύλου δεν εστίαζαν αποκλειστικά σε αυτήν. Όπως διαφάνηκε, ενσωμάτωναν στις προσεγγίσεις τους την έμφυλη διάσταση, αλλά με έναν εμφανώς μη αναλυτικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρίες χαρακτηρίζονται από τον μόνιμο και, κατά βάση, αδιαμεσολάβητο διαχωρισμό ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες· χαρακτηρίζονται από μια ομογενοποιητική κατηγοριοποίηση που συχνά συνοδεύεται, ρητά ή άρρητα, από προσδιοριστικά χαρακτηριστικά αναφορικά με τις δύο βασικές έμφυλες ταυτότητες και τις αντίστοιχες νόρμες και στάσεις που συνδέονται με αυτές. Η μη προσπάθεια εντοπισμού και ανάδειξης των εξατομικευμένα βιωμένων έμφυλων εμπειριών κατά τη διάρκεια των εγκλεισμών και σκιαγράφησης του μεταπανδημικού σκηνικού των έμφυλων ταυτοτήτων, θεωρείται ως μια οιονεί φετιχοποιημένη προσέγγιση των εν λόγω σύνθετων κοινωνικών διεργασιών.

Η προοπτική της ενδυνάμωσης των γυναικών με στόχο την έμφυλη ισότητα, η οποία, κατά τα άλλα, αποτελεί ένα σχετικά πρόσφατο ιδεώδες, προϋποθέτει τον ακριβή προσδιορισμό των έμφυλων επιπτώσεων της υγειονομικής κρίσης. Θα πρέπει να τεθούν υπό περαιτέρω κριτική διαπραγμάτευση οι υπάρχουσες, κοινής λογικής αντιλήψεις που αφορούν το σύστημα του δυαδικού φύλου, όπως συνέβη και με την περίπτωση των μεταπανδημικών θεωριών που μελετήθηκαν, αλλά και να εξεταστεί ενδελεχώς το πώς και σε ποια βάση, επιδιώκεται αυτές να αναδειχθούν σε μια «αυτονόητη πραγματικότητα». Δεν θα πρέπει, με άλλα λόγια, να υφίσταται μια οικουμενικά ή/και ολιστικά προσανατολισμένη θεώρηση του φύλου με τον κίνδυνο να εμφιλοχωρεί η ουσιοκρατική διάσταση, αλλά, τουναντίον, να προκρίνεται η προσέγγισή του ως μια προκείμενη που συναρθρώνεται υπό το πρίσμα άλλων ταυτοτικών κατηγοριών, προσέγγιση που απαιτεί μονίμως την υιοθέτηση μιας ευρύτερης και διαθεματικής οπτικής.

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η βασική εκφορά της εξουσίας εκπορεύεται από τη φετιχοποίηση του κοινωνικά απαραίτητου εργάσιμου χρόνου και συναρτά την προοπτική άρσης των καταδυναστεύσεων με την υπέρβαση της διάχυτης λογικής της διαρκούς μεγιστοποίησης του κέρδους. Αντίστοιχα, ως προς το φύλο, η βασική προκείμενη των έμφυλων διακρίσεων, πιέσεων και δυσχερειών συναρθρώνεται στη λογική της έμφυλης δυαδικότητας και προϋποθέτει την κοινωνικά επεξεργασμένη αποφυσικοποίηση του φύλου για την άρση του συστήματος του σεξισμού.

Η πραγματικότητα είναι αρνητική και η όποια ελπίδα για υπέρβασή της εναποτίθεται σε εμάς ως δημιουργούς της αλλοτρίωσης που τώρα βιώνουμε. Θεωρείται ότι είμαστε δυνητικά ικανοί να υλοποιήσουμε έναν απο-φετιχοποιημένο τρόπο ικανοποίησης των αναγκών μας πέρα και πάνω από την ανακυκλούμενη χρησιμοθηρική λογική του κέρδους, αλλά και να εγχαράξουμε έναν πιο συμπεριληπτικό και μη ουσιοκρατικά προσανατολισμένο τρόπο αντίληψης της έμφυλης διάστασης.

Πώς να παραπέμψετε το παρόν κείμενο: Λιότζης, Βαγγέλης, Γιώργος Μωραΐτης και Βασίλης Γρόλλιος (2023). *Φετιχισμός και Πανδημία: Μια Κριτική Ανάγνωση των Θεωριών για τη Μετά-κορωνοϊό Εποχή*. Συνοπτική Αναφορά. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Το έργο παρέχεται υπό όρους της δημόσιας άδειας του νομικού προσώπου Creative Commons Corporation: Αναφορά Δημιουργού – Μη Εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 (CC BYNC-ND).

Χρηματοδότηση: Το ερευνητικό έργο υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «3η Προκήρυξη ερευνητικών έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για την ενίσχυση Μεταδιδακτορικών Ερευνητών/τριών» (Αριθμός Έργου: 7129).

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου: Βαγγέλης Λιότζης
Ερευνητική Ομάδα: Γιώργος Μωραΐτης και Βασίλης Γρόλλιος

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το έργο, επικοινωνήστε με:
Βαγγέλης Λιότζης, enliotzis@media.uoa.gr

